

Peter Kovačič-Peršin

ETIČNOST SLOVENSKEGA UPORA

Slovenski upor v času II. svetovne vojne je bil najprej in predvsem spontan upor zoper okupacijo in razkosanje slovenske domovine in boj zoper načrten genocid slovenskega naroda s strani vseh treh okupatorskih političnih in vojaških sil: italijanskih, nemških in madžarskih. Na to dejstvo kot da pozabljajo nekatere današnje politične sile na Slovenskem, ki skušajo zmanjšati pomen NOB-ja in ga diskreditirati. Zanikati NOB kot dejanje narodne osvoboditve in s tem nacionalno suverenost kot konstitutivno dejanje pa bi pomenilo odpovedati se temelju naše državnosti in s tem svoji nacionalni prihodnosti. Vendar obstoječa zmeda stališč narekuje, da ponovno pretresemo temeljna vprašanja slovenskega upora in ta boj spet stvarno ovrednotimo. Eno ključnih zadeva samo etičnost slovenskega upora. Pri tem ne gre le za načelni premislek, ampak tudi za pretres dejstev, ki govorijo o tem, kje je slovenski upor zagrešil nemoralno ravnanje.

Slovenski upor je bil dvojne narave: hkrati se je vodila borba tako za nacionalno in tudi za socialno osvoboditev. Narodnoosvobodilni boj nikakor ni bil ločen od revolucionarne družbene akcije, ampak je šlo za enotno akcijo. Prav tako pri revoluciji ni šlo za nek prikrit prevrat, ki bi ga na svojo roko in naskrivaj vodila KPS kot stranka, ki je v skladu s svojo ideologijo zasledovala tudi cilje svetovne komunistične revolucije. Težnjo po radikalni družbeni preosnovi so v času pred vojno in še posebej med njo izražala vsa napredna, antifašistična in antinacistična gibanja po Evropi, in ne le na Slovenskem. To dokazuje odziv naprednih sil in svetovne javnosti že na špansko državljansko vojno, izrazito tudi npr. francoski, jugoslovanski ali poljski upor med II. svetovno vojno. Zahtevo po družbenem preoblikovanju so posebno naglašala tudi krščansko socialna in socialistična politična združenja pa tudi socialdemokratska. Na Slovenskem so krščanski socialisti v svojem glasilu Slovenska politika, novembra 1939, jasno izrazili svoj politični program prav v tem duhu. V razglasu Kaj hočemo je Aleš Stanovnik zapisal: »Priče smo prvemu spopadu svetovnih imperializmov... Zato pomeni začetek svetovnega obračuna tudi začetek slovenskega obračuna... Če govorimo natančneje, hočemo uresničiti trojni cilj: prvenstveno hočemo doseči celotnost slovenskega narodnega ozemlja, da bomo vsi Slovenci združeni v eni politični in gospodarski entoti, potem hočemo doseči politično samostojnost slovenskega naroda v sožitju z vsemi Slovani; kot tretji cilj pa hočemo ustvariti tak socialni in gospodarski red na Slovenskem, da bo slovenski človek z njim čimbolj zavarovan.«¹

¹ Janko Prunk, Slovenski narodni programi, Društvo 2000, Ljubljana 1986, str. 252–254

Ob zagovarjanju nujnosti revolucionarne družbene preobrazbe pa so nasplošno vse demokratične sile v Evropi in na Slovenskem zavračale sovjetski model družbenega preustroja. Odklanjale pa so ga v tistem času že tudi nekatere komunistične partije in njihove frakcije. Marksizem pa je kot teorija sicer pridobival vse večjo veljavo pri socialno usmerjenih političnih silah, ki so želele učinkovito razrešiti nakopičene socialne probleme predvojne Evrope. O tem jasno govori znani sociolog in politik krščansko socialne smeri dr. Andrej Gosar: » Posledica tega je bila, da je krščansko socialno gibanje po svoji praktični, organizacijski moči skoraj povsod močno zaostajalo za marksističnim... Skoraj vse socialne reforme, ki so jih najrazličnejše države po vojski uvedle v varstvo delavcev, so se izoblikovale pod marksističnim vplivom in iz marksističnega duha... Očitna nemoč krščanskega socialnega gibanja v primeri z marksističnim je nujno silila k razmišljanju in iskanju poti, kako bi mu dali zares sodobno, stvarnim potrebam časa ustrezajočo vsebino in obliko. Zato so (praktični krščansko socialni delavci) iskali izhod... in ga dozdevno našli v zblizanju z marksizmom...«² Ta povezava s komunističnimi gibanji pa je imela seveda daljnosežne posledice za razvoj političnih sprememb med vojno in po njej, še posebej v deželah, kjer je revolucija uspela. Torej tudi na Slovenskem.

Krščansko socialistične skupine, predvsem njihov delavski sindikat JSRZ, so tako že v obdobju pred vojno postavile radikalno družbeno reformo za svojo nalogo in videle v razrednem boju edino ustrezno pot za dosego tega cilja. To jih je kljub odklanjanju sovjetskega modela socializma zblizalo s komunisti in po letu 1935 povežalo v skupni organizaciji v ljudskofrontnem gibanju. Tej politični akciji je povsem naravno sledil enoten upor zoper okupatorja, prav tako pa tudi razumevanje tega boja kot narodno in socialno osvobodilnega. Kocbekova stališča, ki jih je postavil v razpravi Narodno in socialno osvobojenje I. 1942 v Slovenskem zborniku, so samo izraz takšne politične usmeritve tako krščanskih socialistov kot tudi drugih naprednih sil na Slovenskem. Takole ugotavlja: »Vsi Slovenci smo si edini v tem, da se moramo narodno osvoboditi na vsem svojem ozemlju. Vendar čutimo nagonsko, da bi bil to premajhen odgovor na veliki zgodovinski poziv, kakršen se postavlja danes pred nas. Kdor prisluškuje slovenskim ljudskim množicam, ve, da si ne želijo le politične osvoboditve, ki bi združila slovensko ozemlje, vse drugo pa pustila v starih, izvoženih kolesnicah, ampak težijo po slovenski narodni revoluciji, po takem preustvarjanju, ki bi preoblikovalo človeka in spremenilo njegov življenjski položaj. Po mnenju velike večine slovenskega naroda naj se osvobodimo tako, da narodno svobodo postavimo na temelj gospodarske in socialne svobode... Nočemo take neodvisne države in takega suverenega naroda, v katerem bi njegovi člani bili še vedno tvorno odvisni od gospodarskih in finančnih sil kapitalizma, kajti taka država in tak narod nista svobodna. Narod je svoboden le takrat, kadar ne pride samo do političnih, ampak tudi do socialnih pravic. Zato je narodno osvobojenje le takrat resnično osvobojenje, kadar je tudi socialno osvobojenje.«³ Komunisti pa so izrečno poudarjali prav razredni karakter slovenskega upora, torej kot borbo, ki združuje boj zoper okupatorja z bojem zoper razredno družbo in svetovni imperializem. Takšno strategijo je razgrnil v svojem referatu na partijski konferenci na Cinku julija 1942: »In če vodijo danes osvobodilno borbo ljudske sile, ki se morajo boriti proti lastni domači reakciji kot nasprotniku OF iz njenih razrednih razlogov, je jasno, da so ljudske sile zato povezale nacionalno borbo z demokratično revolucijo

² Andrej Gosar, Glas vpijočega v puščavi, Revija 2000, 37–39, 1987, str. 106

³ Edvard Kocbek, Osvobodilni spisi I., Društvo 2000, Ljubljana 1991, str. 65

cijo.⁴ Nobenega dvoma torej ni, da je šlo pri vseh nosilcih slovenskega upora in tudi pri večini ljudstva za voljo po nacionalni in socialni osvoboditvi, se pravi za zmago nad zavojevalci in za vzpostavitev novega družbenega reda. Pač pa so obstajale razlike med pogledi na revolucijo, glede metod boja in tudi v samih ciljih. Komunisti so ob vsej frontnosti vendarle imeli v mislih revolucijski prevrat boljševističnega tipa in vzpostavitev komunistične diktature, pač v skladu z globalnim načrtom svetovne revolucije, kakršno je načrtovala kominterneta. Narodnjaki pa so govorili o narodni revoluciji, ki naj zagotovi nacionalno osvoboditev in vzpostavi socialno pravično družbo. Toda enotnost med vsemi skupinami OF slovenskega naroda glede obeh ciljev upora je bila nedvoumna.

Glede na ta dejstva je treba najprej premisliti načelno stališče, ali je bil slovenski upor v svoji dvojni akciji: narodnoosvobodilni in revolucionarno socialni etično dejanje ali ne. In šele nato bo mogoča analiza zgodovinske dejanskosti in nje etična presoja.

Eno osnovnih naravnih etičnih načel pravi, da je obramba in samoobramba življenja ne le pravica, ampak dolžnost. Odklanjati izpolnitev te dolžnosti ali samo zanemariti jo je torej nemoralno. Slovenski narod je bil z okupacijo obsojen na smrt, na počasno, a zanesljivo iztrebitev oziroma potujčenje. Teh dejstev pač ni mogoče resno zanikati. Se pravi, da je šlo več kot za samoobrambo obstoječe slovenske družbe, šlo je za ohranitev samega naroda in mednarodne skupnosti, torej za ohranitev naravnega reda sveta. Nacifašizem je namreč hotel izbrisati vse tiste narode, ki jih je kot nevredne obstoja razglasila njegova ideologija, druge pa podjarmiti. Takemu genocidu svetovnih razsežnosti se ni bilo mogoče upreti drugače kot z organizirano oboroženo silo, organizirano tudi na mednarodni ravni. Noben gandijevski odpor, ne tiha ali glasna resistenca, niti stihijski upor ni mogel ustaviti pohoda divjaške ideologije. Potrebna je bila organizirana in mednarodno povezana vojaška akcija. Slovenski upor je ustrezal vsem naštetim elementom boja zoper nacifašizem, bil je organiziran in mednarodno koordiniran ter priznan boj. In bil je še posebej za slovenski položaj edina realna in učinkovita oblika boja. Zato tak oborožen upor ni bil le moralno opravičljiv, ampak dolžnost, ne le nacionalna, tudi etično humana dolžnost. Te ugotovitve pa osvetlijo tudi pravo naravo vseh drugih načinov zadržanja do okupatorja in genocidne sile svetovnih razsežnosti in moči, kar je nacifašizem bil. Kot nemoralno ravnanje se izkaže tako vsako civilno, še bolj pa vojaško sodelovanje z okupatorjem. Noben razlog opravičevanja ne zdrži kritike, ker je šlo za načrtni genocid nad slovenskim narodom. Celó več, neposredno kvislinštvo ni bilo le dejanje narodne izdaje, ampak tudi zločin zoper naravni etični red, se pravi zoper človeštvo. A tudi pasivna drža do takega okupatorja je nemoralno dejanje, saj je dejansko pristajala na njegov zločinski režim. Torej moralnost slovenskega narodnoosvobodilnega boja ne more biti vprašljiva. Tak boj ni le etičen in legitimen, ampak ga zahteva sam mednarodni pravni red, se pravi, da je tudi legalen.

Etična upravičenost revolucije pa je posebno vprašanje. Revolucija je družben prevrat, ki hoče vzpostaviti drugačen družben ustroj od obstoječega. Sama po sebi je lahko tudi nebrutalna družbena in vojaška akcija, izvedena brez terorja. Kolikor je revolucija upor zoper krivično družbeno ureditev, ki zavrača nujno družbeno preobrazbo, je upravičena. Kolikor je upor zoper uzakonjeno družbeno krivičnost, je tudi legitimna. Predvojne jugoslovanske in slovenske družbe pa ne moremo označiti

⁴ Boris Kidrič, Referat na partijski konferenci na Cinku, Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji II, str. 223

drugače kot legalizirano socialno krivično družbeno strukturo, ki se je borila z nasilnim policijskim režimom tudi zoper legalne poskuse socialnih družbenih sprememb. Zato slovenski upor ni bil le spontana borba zoper okupatorja, pač pa tudi boj, ki naj odpravi unitarno in absolutistično monarhijo kot nosilko razredne družbene strukturiranosti in s tem položi temelje socialno pravični družbi. Slovenska revolucija je sama po sebi bila potemtakem legitimno dejanje. Prav tako tudi etično, in sicer zato, ker je zasledovala etične cilje po vzpostavitvi pravičnejše družbe in ker drugega izhoda za preoblikovanje slovenske družbe tedanja vladajoča politika preprosto ni omogočala. Slovenski vladajoči sloj se je zaradi zavarovanja svojih krivičnih družbenih privilegijev končno povezal celo z genocidnim okupatorjem v boju zoper domače ljudstvo in zoper mednarodne demokratične sile. Prav kot upor zoper domači nacifašizem je slovenska revolucija bila pristno etično dejanje. Tudi borci, in ne le vodstvo, je niso imeli za nekaj ločenega od narodnoosvobodilnega boja, pač pa za njegov integralni del. Pri slovenski revoluciji je šlo za naravno simbiozo med obema bojema – za nacionalno in socialno osvoboditev.

Ker je vsaka revolucija nasilno družbeno dejanje, ponajvečkrat tudi izjemno kruto v svojem ravnanju in v posledicah, posebno, če jo vodi slepi ideološki koncept in volja, je ključno vprašanje, ali revolucionarni akterji spoštujejo in uveljavljajo naravni etično pravni red ali ne. Tega problema so se močno zavedali posebno nepartijski voditelji slovenskega upora. Nanj je opozarjal Kocbek že na samem začetku ustanavljanja OF. V referatu Temelji osvobodilnega delovanja, ki ga je imel na sestanku med predstavniki KPS in krščanskih socialistov 14. 11. 1941, odločno zahteva: »Krščanska skupina v OF si je na jasnem, da bodo glavni delež osvobojenju in slovenskemu socializmu dali slovenski komunisti in da bodo po vojni njihove zasluge objektivno odmerjene, vendar ji gre za to, da se proces osvobojenja izvrši v skladu z množičnim uporom vseh plasti, z zadostitvijo potrebe po posebno skrbni moralni higieni slovenskega upora in v skladu z zahtevami, ki jih postavlja napredovanje socializma na evropski zahod.«⁵ Moralna higiena predpostavlja etično pravni red in spoštovanje vrednot humanizma. Kocbek pa postavlja pred slovensko socialno revolucijo še dodatne zahteve, ki so pogojene z zahodnoevropsko civilizacijsko normo, te pa so: demokracija, spoštovanje temeljnih svoboščin in pravic človeka ter pravna država. Priznati je treba, da je med temi visokimi etičnimi zahtevami in samo revolucionarno prakso tudi na Slovenskem zazijal prepad.

Čeprav je še v času ljudskofrontnega gibanja obstajala določena rezerva do komunističnih metod boja in njegovih revolucionarnih ciljev, je po čebinskem manifestu zaupanje v slovenske komuniste porastlo. S čebinskim manifestom je KP Slovenije odločno poudarila svojo primarno zavezanost slovenskemu narodu in njegovim nacionalnim interesom: »Ustanovni kongres Komunistične Stranke Slovenije manifestira trdno voljo slovenskih komunistov, dati na razpolago svojemu ljudstvu vse svoje sile, ter izraža njihovo neomajno zvestobo slovenskemu narodu.«⁶ Treba je priznati, da je ta zaveza predstavljala osnovno vodilo partijskega boja med NOB-jem. Prelomila je ni niti v najtežjem obdobju NOB pozimi leta 1944 in na pomlad 1945, ko je Kidrič zavrnil odločitev jugoslovanskega vrhovnega poveljstva, naj se vodstvo OF in poveljstvo NOV in POS začasno umakne v Dalmacijo, da se preprečijo prevelike izgube. Prav tako je partija večkrat deklarirala primarnost narodne osvoboditve pred revolucijo. Npr. prav ob polemiki na pomlad 1941. o začetku druge etape revolucije, ko Kardelj in Tito svarita, da »je treba okrečiti boj

⁵ Edvard Kocbek, *Osvobodilni spisi I.*, str. 29

⁶ Janko Prunk, *Slovenski narodni programi*, Društvo 2000, Ljubljana 1987, str. 236

za enotnost slovenskih ljudskih množic v osvobodilnem boju proti okupatorju, okrepi OF...»⁷ Četudi bi razumeli predpostavljane narodne osvoboditve kot taktiko, dejstva, da je partija med vojno zasledovala v prvi vrsti narodno osvoboditev, ni mogoče spodbijati. Ob teh ugotovitvah pa je potrebno opozoriti še na eno dejstvo, da s čebinsko konferenco aprila 1937 sovпада tudi izločitev (na predhodni konferenci v Goričanah) iz partijske operative samoslovensko naravnanih komunističnih voditeljev: Koširja, Prežihovega Voranca in Hudimala ter njihovih privrženec. S tem je KPS likvidirala demokratično strukturo v svojih vrstah in ustvarila pogoje za partijski diktat. Postala pa je tudi neposredno odvisna od jugoslovanskega partijskega vodstva, zaradi česar je postajala vse bolj le njegova transmisija. S tem je bila usodno načeta izvirnost slovenske nacionalne in socialne osvobodilne borbe, možnost izvirne slovenske poti v socializem in v tem smislu onemogočena tudi uresničitev vseh slovenskih nacionalnih interesov. Gotovo bi tudi slovenska revolucija potekala pod večjimi civilizacijskimi in etičnimi normami, saj bi slovenska partija gotovo bolj upoštevala koalicijski značaj OF, če bi ohranila pluralizem znotraj sebe in ohranila svojo samostojnost. Tako pa je ne le nemoteno, pač pa tudi po direktivah iz jugoslovanskega partijskega centra spreminjala samo OF v transmisijo partijske politike. Zmaga ekskluzivizma znotraj slovenskega komunizma je usodno zaznamovala samo NOB in vso poveljno slovensko usodo.

Ob analizi revolucije na Slovenskem je torej potrebno s stališča etičnosti in legitimnosti pretresti predvsem dva sklopa vprašanj. Najprej, v kolikšni meri je KPS uporabljala OF kot transmisijo svoje ekskluzivne politike, in drugič, koliko je dopuščala revolucionarni teror kot prikrito obliko revolucionarnega boja v težkih pogojih okupacije in narodnoosvobodilnega boja, kar daje takšnim dejanjem še bolj obremenilni značaj.

Nobenega dvoma ni, da je ideološka partijska monolitnost omogočala večjo samovoljo ne le najožjega partijskega vodstva, ampak tudi po revolucionarni hierarhiji navzdol do samovolje politikomisarjev in tim. partizanskih vojvod. Partijski pluralizem, kar pomeni instrument demokratičnega vodenja sicer totalitarne politične strukture, ne bi v ničemer ogrozil uspešnosti same osvobodilne akcije, prepričan pa bi lahko diktat partijske vrhuške, ki je uveljavljala model revolucionarne diktature še dolgo po vojni. Gotovo je ta monolitnost partije prispevala k njeni operativni uspešnosti, toda omogočila tudi revolucionarni teror. Tako si je partija uspela razmeroma hitro privzeti vse vzvode oblasti že med vojno. Dolomitska izjava⁸ in likvidacija neposlušnih aktivistov in poveljnikov je le najbolj poznan primer izvajanja ekskluzivne partijske politike. Verjetno je ta plat NOB-ja še dokaj neraziskana, a bi bilo nujno osvetliti vse vidike partijskega terorja tako do lastnih članov, do koalicijskih partnerjev in seveda do nasprotnikov, še posebej do neangažiranega prebivalstva, ki ga je prav ta teror naganjal v nasprotnikov tabor. To je slovensko zgodovinopisje dolžno osvetliti zaradi očiščenja moralne podobe slovenskega upora, kar bi tudi pripomoglo k danes tako potrebni nacionalni pomiritvi.

Načelno lahko ugotovimo, da je partija kršila koalicijsko pogodbo OF slovenskega naroda v treh zadnjih točkah Temeljne listine OF, ki so ključnega pomena za pluralnost njenega sestava. 5. točka govori o lojalnosti v medsebojnih odnosih. Ta je bila narušena že proti koncu leta 1942. 6. točka določa, da po narodni osvoboditvi prevzema na slovenskem ozemlju oblast OF kot celota. Dejansko pa je OF po vojni

⁷ Janko Pleterski, Boris Kidrič in OF slovenskega naroda v akciji, Borec 3/4, 1984, str. 186

⁸ Dolomitska izjava, ki pomeni ukinitve koalicijskega značaja OF, je bila podpisana 16. februarja

obstajala vse bolj kot formalnost, z odstranitvijo Kocbeka in preostalih krščanskih socialistov iz političnega življenja konec leta 1952 pa koalicija dejansko ne obstaja več. 7. točka govori o uvedbi dosledne ljudske demokracije po vojni. Partija pa je uvedla diktaturo in je v skladu z leninistično-stalinistično doktrino razglasila sebe za avantgardo proletariata in proletariat za predstavnika ljudstva. Tako vsestranska prelomitev sporazuma med partnerji velja ne le v parlamentarni demokraciji, pač pa tudi s stališča naravnega pravnega reda za protipravno in nemoralno dejanje. Kako je potekala kapilarna politika vzpostavljanja partijske diktature, zgovorno priča Kardeljevo navodilo Politbiroju KP Slovenije z dne 14. oktobra 1944, ki ga navaja dr. Janko Pleterski v svoji razpravi Boris Kidrič in OF slovenskega naroda v akciji⁹: »Ne pustite, da bi organi SNOS itd. sprejemali v tej zadnji fazi kakršnekoli sklepe brez naše vednosti in pristanka, mislim namreč ne NKOJ, marveč CK KPJ, tako da je torej predvsem vaša dolžnost, da dobite najprej od nas pristanek, predno boste stvari izvedli v SNOS-u itd...«

Če je slovenska revolucija kot boj za nujne družbene spremembe in za samo socialno osvoboditev slovenskega ljudstva bila etično in legitimno dejanje, pa moramo uvajanje partijske diktature označiti za nelegitimno in protidemokratsko dejanje. Izvajanje in dopuščanje revolucionarnega terorja v prvem obdobju vstaje in v času povojnih množičnih likvidacij pa ni mogoče označiti drugače kot zločin zoper osnovne civilizacijske norme in s tem zoper ljudstvo. Takega ravnanja ni mogoče opravičiti ne s težkimi pogoji vstaje in ne z nevarnostjo nadaljevanja vojne med zahodnimi zavezniki in sovjetskim taborom, kamor je KPJ samovoljno, se pravi še pred volitvami v ustavodajno skupščino, uvrstila Jugoslavijo. S tem ni rečeno, da pripadniki drugih skupin v OF niso počenjali zločinskih dejanj. V tej razpravi mi gre za globalno analizo, ki pač pokaže, da sta za nemoralni potek slovenskega upora kriva ekskluzivna revolucionarna ideologija in partijska diktatura. Posamezni zločinski ekscesi so lahko posledica partijskega diktata ali pa tudi ne, toda sami po sebi ne morejo dati nemoralnega značaja slovenski revoluciji. Daje pa ga partijski totalitarizem.

Vendar je treba poudariti, da ravnanja KP Slovenije oziroma njenega vodstva ni mogoče enačiti z zločinskim ravnanjem slovenskega nacifašizma vključno s skrajnim krilom slovenskega klerikalizma. Njegov zločin ni v samem odporu zoper revolucijo, ki je s stališča demokratične družbe pač legitimen. Njegov zločin je dvojen. Najprej v tem, da je postavila svoje družbene privilegije pred nacionalne koristi in iz teh razlogov zavračala upor proti okupatorju. Najtežji zločin zoper narod pa je slovenska reakcija zagrešila z zavestnim kvislinštvom, se pravi z direktno izdajo slovenskega naroda in njegovih primarnih pravic do samostojnosti, svobode in nacionalne suverenosti. Takega zločina ne more opravičiti nobeno taktiziranje, s čemer se je opravičevalo in se še opravičuje vodstvo slovenskega domobranstva. Že sama domobrantska prisega¹⁰ tako s pravnega kot tudi naravnoetičnega stališča ovrže vsakršen tak izgovor. Ključni obremenilni argumenti za prisego so v podreditvi slovenskega domobranstva najbolj zločinski vojaški formaciji rajha SS komandi, kar pomeni, da slovenskih domobrantskih čet niti nemški rajh ni smatral za del regularne mobilizirane vojske neke svoje province, pač pa za prostovoljno nacistično

⁹ Borec, 3/4, 1984, str. 193

¹⁰ Domobrantska prisega se glasi: »Prisegam pri Vsemogočnemu Bogu, da bom zvest, hraber in svojim nadrejenim pokoren, da bom v skupnem boju z nemško oboroženo silo, stoječo pod poveljstvom vodje Velike Nemčije, SS četami in policijo, proti banditom in komunizmu, kakor tudi njegovim zaveznikom svoje dolžnosti vestno izpolnjeval za svojo slovensko domovino kot del svobodne Evrope. Za to sem pripravljen žrtvovati tudi svoje življenje. Tako mi Bog pomagaj.«

formacijo, ki je bila s stališča mednarodnega prava nelegalna vojska in zato za protinacistične zavezniške vojske zunaj zakona. Nadalje privolitev, čeprav samo formalna, v vključenost slovenske domovine v nacistično evropsko veldržavo, kar je pomenilo privolitev v genocid nad slovenskim narodom. Še dodatno bremenilno pa je dejstvo, da sta domobranksko in ljubljansko cerkveno vodstvo zavestno zavedla svojo vojsko in njim privrženi del slovenskega ljudstva v narodno izdajo s prikrivanjem resnične teže takšne prisega in iz nje izvirajočih mednarodnih sankcij. Tako politično in vojaško vodstvo slovenskega belogardizma pa tudi ljubljansko škofijsko vodstvo nosita prvo krivdo za povojno tragedijo svojih ljudi.

Dejanske zgrešenosti takšne domobranske prisega so se zavedali mnogi prizadeti posamezniki, pa tudi politično vodstvo slovenske katoliške politike v Londonu. Tako se je Franc Snoj, minister v begunski vladi in član vodstva SLS, prav zaradi te prisega odločil priključiti NOB-ju in se je že septembra 1944 vrnil iz Anglije, da se pridruži partizanskemu vodstvu v Kočevskem Rogu. Tu je objavil razglas, s katerim je pozval domobrance, naj se pridružijo OF. V njem pravi: »Spoznal sem, da je v OF dejansko združen ves slovenski narod v boju proti okupatorju, da je OF tista sila, ki je znala organizirati vse pozitivne narodne moči in jih združiti v odporu, ki mu na svetu ni enakega. Odkrito priznam, da je, poleg vseh ostalih dejstev, prav prisega, da se bodo domobranci borili skupno z okupatorskimi nemškimi silami proti svojim ljudem, proti NOV, bistveno vplivala na mojo odločitev. Ne kot Slovenec in tudi ne kot katoličan nisem mogel in ne smel več pasivno stati ob strani, ko se del slovenskih ljudi s prisego zaveže, da se bodo borili z ramo ob rami z okupatorjem, ki je imel in ima smrt našega naroda v svojem načrtu in programu...«¹¹

Ob temeljnem vprašanju o etičnosti narodnoosvobodilnega boja in revolucije je potrebno premisliti tudi o moralnosti same borbe. Ne ravnanja posameznikov, kar zadeva osebno moralno odgovornost, pač pa organiziranja in vodenja akcije. Ker je vsako vojaško dejanje po svoji naravi nasilno, je odločilnega pomena, koliko upošteva temeljne etično pravne norme in mednarodne konvencije, ki jih regularne vojske morajo, če hočejo ohraniti svojo legitimnost. Tako eno ključnih vprašanj v tem pogledu zadeva vzpostavitev oblasti in partizanskega sodstva, ki naj bi kot pravni in oblastveni mehanizem zagotovilo spoštovanje osnovnih civilizacijskih etičnih norm in mednarodno obveznih konvencij tudi v pogojih revolucionarne preobrazbe družbe in partizanskega vojskovanja. Prvo obdobje NOB-ja do ustanovitve prvih vojaških sodišč in voljenih organov ljudske oblasti v drugi polovici leta 1942 lahko imenujemo stihijsko obdobje upora. – IO OF je šele s sejo 16. 6. 1942 ukazal ustanavljanje vojaških sodišč, ki so bila pristojna tudi za civilne osebe. 31. 7. 1942 je ustanovil izredno sodno komisijo pri IO OF, a šele po odloku iz dne 10. 8. 1942 partizanska sodišča niso smela več opravljati sodne oblasti nad civili, ampak le ustanovljena izredna sodna komisija. V istem času se je začela oblikovati tudi legalna, se pravi voljena ljudska oblast na terenu – NOO, in sicer po 19. maju 1942. Čeprav je bila narava teh organov več ali manj improvizirana, je vendarle omogočala vsaj minimum legalnosti in s tem spoštovanje osnovnih etično pravnih norm. Pred tem časom pa je bilo izvršenih največ tako imenovanih političnih justifikacij, ki jih je ukazala revolucionarna partijska oblast, najpogosteje kar sami politkomisarji na terenu, in sicer na svojo roko, to pomeni, brez odobritve političnega vodstva OF in vrhovne vojaške partizanske komande oziroma kakega pravnega organa partizanske oblasti. Tudi če sprejmemo tezo, da so bile nekatere likvidacije, npr. odkritih organizatorjev belogardizma, nujne, ni mogoče zanikati, da so bile tovrstne justifika-

¹¹ Svobodna misel, 11. 2. 1994, str. 14

cije izraz revolucionarne samovolje. OF bi morala kot nastajajoča oblast tako v začetku odpora ustanoviti tako vojaško kot tudi civilno sodišče. Seveda bi to zahtevalo sodno proceduro, ki jo je v razmerah vstaje težko izvajati. Toda s tem bi si slovenska NOB in revolucija pridobili legalnost svojih ukrepov. Predvsem pa bi bil v veliki meri preprečen revolucionarni teror, ki je največ prispeval k odklonu ljudstva od OF in omogočil utrditev kontrarevolucije. Izživljanje tim. partizanskih vojevod v tem prvem obdobju je napravilo največjo škodo samemu uporu, ker mu je v očeh ljudstva vzelo verodostojnost in moralno prepričljivost.

Naslednje vprašanje, ki bi stroka morala nanj odgovoriti, je, kako so ustanovljena vojaška in civilna sodišča dejansko delovala. Ali so se držala osnovnih načel legalnega sodnega postopka in juridične etike ali pa so le zadovoljevala formalno-pravno proceduro. Nadalje, ali je bila s tem res odpravljena nelegalna revolucionarna justica. Dejstva govore, da je vzporedno še naprej delovala. Tako med vojno in predvsem po njej v času množičnih pobojev. Da se revolucionarna justica ni držala splošno sprejetih etično pravnih norm niti sodne procedure, dokazujejo poboji tudi vrnjenih civilistov, vključno npr. z otroki domobranskih oficirjev v Teharjah. Tudi sodbo in justifikacijo vrnjenih kolaboracionistov niso izvrševala obstoječa vojaška sodišča, ta so bila izločena iz teh procesov, pač pa od najožjega partijskega vodstva ad hoc določene enote. Vsa ta dejstva dokazujejo vzporedno delovanje revolucionarne justice oziroma kar legalizacijo revolucionarnega terorja. Glede na to imajo nelegalni poboji vrnjencev značaj zločina, ne glede na razloge, ki naj bi narekovali takšna dejanja. V času množičnih pobojev je namreč v Sloveniji in Jugoslaviji že delovala mednarodno priznana legalna oblast, ki je bila dolžna po mednarodnih civilizacijskih normah zagotoviti delovanje pravnega reda. Da ga ni, pomeni, da je vzpostavljala boljševidično diktaturo, in ne revolucionarne pravne države. Tudi revolucionarna oblast namreč mora delovati po pravnih normah, čeprav revolucionarnih, če hoče biti legitimna.

Vendar nezakonitega nasilja ter likvidacij ni bilo konec niti po poletju 1945, ko je že bila razglašena množična amnestija in so praktično bili že pobiti vsi vrnjenci. Terenski organi revolucionarne oblasti so samovoljno izvrševali nelegalne poboje tudi oproščencev, in sicer iz razlogov revolucionarnega čiščenja. Za te zločine ni ne tedaj ne kdaj pozneje, ko je že deloval pravni red, odgovarjal skoraj gotovo nihče. Pa tudi zgodovinopisje jih še ni raziskalo. Naštete poveljne množične in samovoljne likvidacije najbolj očitno dokazujejo, da je partija z nasiljem prevzela oblast izključno v svoje roke in da je izločila vse druge politične sile iz sfere dejanskega odločanja ter s tem vzpostavila boljševidično diktaturo. – Verjetno prav zaradi nerazčiščenosti tu postavljenih vprašanj danes prihaja do težnje, da se kar nasploh skuša diskreditirati NOB in socialno revolucijo kot zločinsko dejanje, ker je pač le na osnovi takšne posplošitve mogoče najti razloge za opravičevanje kvislinške kontrarevolucije na Slovenskem.

Boljševistična diktatura se je nadaljevala še dolgo po vojni, v obdobju utrjevanja revolucije. Tako njenega revolucionarnega terorja še zdaleč ni bilo konec z množičnimi likvidacijami nasprotnikov. Po volitvah v ustavodajno skupščino 11. 11. 1945 in legalni vzpostavitvi ljudske oblasti se je sicer začel proces konstituiranja legalnih sodnih oblasti. Da pa je sodstvo ostalo instrument izvajanja revolucionarnega terorja, dokazuje obdobje množičnih montiranih procesov, katerih kulminacijo predstavljata dachauski in golootoški. Tako je boljševidizem krepil svoj teror vse od poveljnih množičnih pobojev političnih nasprotnikov in odstranitve oporečnih političnih in vojaških zaveznikov slovenskega upora vse do leta 1960, ko vsaj slovensko partijsko vodstvo na lastno roko prekine z boljševidičnim terorjem v Sloveniji in

začenja postopoma uvajati civilizirane in demokratične oblike vladanja. Proces postopnega premagovanja partijskega ekskluzivizma se je v SR Sloveniji začel prej kot v drugih republikah SFRJ. S tem pa tudi poskusi uvajanja pravne države, seveda na osnovi komunističnega družbenega in etičnega reda. Proces demokratizacije slovenske družbe tako ni bil izveden le od spodaj, z disidentskimi skupinami, posebno iz območja kulture, pač pa tudi iz struktur oblasti, kar gotovo izvira iz nikoli povsem zatrtih tradicij koalicijske OF slovenskega naroda in vsaj delnega toleriranja pluralizma znotraj slovenske partije. Verjetno je bil prav zaradi tega dejstva prehod v demokracijo v Sloveniji izveden brez državljanskega spopada, v primerjavi z drugimi območji Jugoslavije, ki stihijskega, nepravnega, prevratniškega in nasilnega načina družbenega obnašanja niso preseгла sama v sebi in iz lastnih demokratičnih sil.

Še eno ključno vprašanje, ki bi ga morala odpreti razprava o etičnosti slovenskega upora, zadeva osebno, eksistencialno raven udeležencev osvobodilnega boja. Tu bi odkrili pravi obraz slovenskega upora. Ob požrtvovalnosti borcev za plemeniti cilj narodove osvoboditve in ob njihovem tovarštvu bi morali analizirati tudi njihov odnos do nasprotnikov, namreč, koliko je bil človeški. Dotakniti pa bi se morali prav posebej osebnega odnosa do ključnega problema vsakega boja – do ubijanja in s tem do osebnega in skupinskega odnosa do človekovega življenja kot temeljne civilizacijske vrednote. S tem bi osvetlili tudi nazorsko strukturo borcev, njihov svet vrednot, osebno samostojnost pri ravnanju in odločanju ali odvisnost od ideološke matrice. Pokazalo bi se, kako pomembno je, kakšna ideologija in katere vrednote ter norme so gibalno določene zgodovinskega dejanja, a predvsem, da osebna človekova drža daje mero in domet vsaki zgodovino tvoreči ideji in akciji.

Bežen pogled v to zapleteno vprašanje nam odstira Kocbekova izpoved v partizanskem dnevniku: »Po svojem prepričanju sem kristjan in kot kristjan se zavedam, da je ljubezen do bližnjika moja osrednja zapoved . . . iz ljubezni do bližnjika morem in smem človeka tudi kaznovati. Le enega ne smem: ne smem mu vzeti življenja. Moralna teologija je v raznih civilizacijah sicer popustila, dovolila in celo ukazovala kaznovanje s smrtjo. Predvsem pa je sankcionirala vojno, napadalno in obrambno . . . In vendar je dosedanja praksa tako imenovane krščanske civilizacije le popuščanje v nepopustljivi zapovedi: ne ubijaj! V tej vojni se ovedam še posebne misli, da z usmrtnitvijo ne vzamem bližnjiku le pravice do življenja, ampak tudi pravico do njegove izvirne smrti, to se pravi pravico do razpolaganja z njegovo največjo skrivnostjo . . . Kljub temu, da me veže zapoved ljubezni do bližnjega, sem ujet v nerazvito strukturo zgodovinskega krščanstva, ki se je s svojo glavno zapovedjo dva tisoč let uveljavljalo brez velikih življenjskih uspehov. Ne morem se v svojem položaju pozivati na nobene zgledne tvorbe krščanskih civilizacij, nasprotno, že v svoji mladosti sem spoznal, da mora krščanstvo v skladu s svojo vero v prihodnost sprejeti radikalno počlovečevanje družbenih in političnih revolucij, če se hoče razviti v svojem bistvu. Prepričan sem, da se med vsemi radikalnimi humanizmi marksizem najbolj izenačuje s svojim bližnjim in da kljub velikim miselnim in izkustvenim razlikam vlada med kristjanom in marksistom skrivnostna sorodnost.¹²

Spričo današnje zideologizirane polemike o etičnosti oziroma nemoralnosti slovenskega upora odpira Kocbekovo spoznanje drugačen uvid v zgodovinsko dejanskost in resnico slovenskega osvobodilnega boja. Kaže na usodno ujetost človeškega bitja v kajnovsko epoko zgodovine, ki je doslej ni bila sposobna preseči nobena religiozna ne ideološka praksa. Zato je njun spor okrog apologije lastne držbe le

¹² Listina, SM 1967, str. 39 – 40

ohranjanje okopov te iste zgodovinske epohe. Slovenski katolicizem danes ni sposoben niti toliko priznanja o svojih zgodovinskih zablodah in zločinih, kot ga je bil prisiljen dati slovenski komunizem. Verjetno se ne zaveda, da s tem potiska slovensko zgodovinsko usodo nazaj v objem včerajšnjega somračja.

Pričujoče razmišljanje je privedlo do nekaterih jasnih dognanj, mnoga vprašanja pa odprlo. Nedvomno je, da je slovenski upor v obeh svojih razsežnostih, kot narodno osvobodilni boj in kot socialna revolucija, sam po sebi visoko etično dejanje. Samo kot tako dejanje je zmožgal postaviti temelje slovenski nacionalni osvoboditvi in osamosvojitvi, prav tako tudi temelje današnji državni osamosvojitvi slovenskega naroda. Kot tak predstavlja za slovenski narod nepogrešljivo zgodovinsko legitimacijo nacionalne suverenosti in nas zaradi boja zoper nacifašizem uvršča v krog narodov z demokratično tradicijo.

Prav to dejstvo pa nas obvezuje, da osvetlimo vse negativne pojave ideološko ekskluzivne boljševistične revolucije in njene nosilke KPS, ki so umazali moralno podobo slovenskega upora in pokopali veliko upanje ljudskih množic, da bo mogoče na osnovi socialistične vizije zgraditi pravičnejšo družbo. Glavni vzrok za to pa ni v sami ideologiji komunizma, ki sicer zagovarja etični relativizem pri revolucionarni preobrazbi družbe, pač pa v ekskluzivistični oblastiteljnosti partije. Vprašanje, ki se tu zastavlja iz današnjega zgodovinskega položaja, je daljnosežno in se glasi: ali ni bila partija pripravljena zaradi ohranitve monopola oblasti žrtvovati ne le procesa izgradnje demokratične socialistične družbe, pač pa zavreči tudi samo vizijo pravičnejše družbene ureditve.

Zaradi teh ugotovitev je analiza zastavljenega vprašanja odločilnega pomena tudi za našo prihodnost. Osvetli nam namreč ne le medvojno in povojno dogajanje, ampak tudi vzroke za današnjo moralno družbeno krizo, ki ne le razkrajja naš narodni organizem, ampak grozi, da bo pokopala tudi našo nacionalno suverenost in s tem prihodnost. Pojasnjuje tudi ozadje nebrzdane ideologizacije sedanje slovenske družbe in sindrom oblastniškega ekskluzivizma kot edini splošno sprejeti model družbenega obnašanja. Razkriva s tem tudi vzroke, zakaj slovenska družba in predvsem politika tičita tako globoko v nedemokratičnih vzorcih ravnanja. Vse to je dediščina boljševizma in njegove diktature na Slovenskem. Ta pa je bil duhovni dedič ideološko ekskluzivnega slovenskega klerikalizma. Zato je razumljivo, zakaj ponovno zapadamo vzpostavljanju starih ideoloških struktur in njihovega nepomirljivega nasprotovanja. – In le skrben obračun s preteklostjo verjetno nudi možnost za moralno prerojenje današnje in prihodnje družbe na Slovenskem.